

KİTAP İNCELEMESİ

Ayfer Karakaya-Stump

Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 254 s.

Enes ATEŞ

Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, enesates@artuklu.edu.tr

---

GİRİŞ¹

Bir bütün olarak, Türkiye siyasetinin sınırları içerisinde, 1980 darbesinin ilk kurumsallaşma hamlelerinin görece esnetildiği 1983 yılına dayandırılmasında akademik genelleme açısından herhangi bir riskin görülmediği kimlik politikaları tarihi, Türkiye’de özellikle 1990lardan sonra cemaat oluşumlarının algılanması ve alınmasında birinci derecede etki sahibi olmuş, gerek akademik dolaşımında olan eserlerin değerlendirilmesinde gerek akademi dışı grupların kendilerine dair algılarında belirleyici olan sözlü kültür ürünlerinin değerlendirilmesinde yeni tarihyazımı yaklaşımları gelişmeye başlamıştır. Türkiye toplumu içerisinde en önemli etnik-dini ve kültürel gruplardan olan Alevi cemaatinin kaynaklarına ve onların süreç içinde oluşmuş paradigmalarda dâhilinde okunmasına alternatif olarak, yeni belgelerin ışığında yeni yüzleşmeler ve alternatif tarihyazımı imkânları doğmuştur.

Bu imkânların ışığında belirlenecek hatlar üzerinde, Alevi tarihyazımına ilişkin bazı sorunların ve yeni tartışma imkânlarının varlığına işaret eden söz konusu kitaba referans vermeyi amaçlayan bu metin, kimlik politikaları bağlamında oluşturulan yorumlama yöntemlerinin risklerine ve ayrıca *Köprülü paradigması* olarak adlandırılan ve izahatı çalışma içerisinde serimlenecek açıklama yönteminin belirli sorunlarına değinerek kritik yapacaktır. İttihat ve Terakki döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemi boyunca sürmesine rağmen, Alevilik ile ilgili çalışmaların niceliksel olarak 1980lerin sonlarında başlayan ilgiyle kıyaslanamayacak ölçüde olması, Alevilikle ilgili kaynakların değerlendirilme canlılığı bakımından bir hareket noktasıdır. Özellikle kimlik eksenli çalışmaların dünyada yoğunlaştığı 1990ların başından günümüze kadar oluşmuş literatür, niteliksel açıdan tatmin

---

¹ Yazıda tırnak içindeki (“...”) alıntılar, kaynak gösterilmemişse kritiği yapılan kaynak kitabın yazarına aittir.

edici düzeyde olmasa da belirgin bir ilgiyi temsil etmesi bakımından kıymetlidir.² Niteliksel bakımdan ciddi bir değişme gözlenmemesinin önemli bir sebebi, çalışmaların Alevi kaynaklarına ve tarihyazımına ilişkin statik okumaların ve model oluşturma kaygılarının gölgesinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. “Özcü ve tarih dışı genellemeler üzerinden yapılan nüanssız okumalarla malul” bu çalışmaların kavramsal temellerinin zayıf olması, sistimli ve belgelere dayalı çalışmalar olmaktan uzak olmaları, onları nitelik bakımından sorunlu kılan etkenlerin başında gelmektedir.

Kimlik politikalarının tezli yaklaşımlarını tahkim edici ya da onlara alternatif tezler içeren okumalarla sınırlı tutulan son yıllardaki çalışmalar, sundukları her türlü akademik katkının ötesinde, daha köklü bazı sorunların mevcudiyetine işaret ederek eleştirel tarihyazımı alanına dahil olmuşlardır. Özellikle, Türkiye’nin modernleşmesi ve böylece kentleşmesine paralel olarak yeni kuşak şehirli Aleviler arasından çıkan ve sözlü kültür geleneği ve güncel kimlik politikaları tartışmaları ekseninde yorumlar yapan bu çalışmalar, zaman içerisinde başka disiplinlerden araştırmacıların da katkı sunduğu çalışmalarla birleşmiş ve Alevilik-Bektaşilik hakkındaki literatür gittikçe genişleyen bir hal almıştır.³

Nicel artışa rağmen, Irak’tan Balkanlar’a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Alevilere yönelik çalışmaların nitelik eksikliği⁴, yeni sorulara ve yaklaşımlara kapalılığın ciddi sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Gerek coğrafi odaklanmalar açısından, gerekse misyoner ve ideolojik kamplaşma sebebiyle, geneli itibariyle bir bütünlükten yoksun olan “Alevi-Bektaşî tarihinin, kendi iç dinamikleri göz ardı edilmeden, farklı boyutları ve tüm karmaşıklığıyla Türkiye/Osmanlı, hatta Ortadoğu ve Balkanlar tarihçiliğinin önemli ve tamamlayıcı bir konusu olarak yeniden ele alınması gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım hem bu toplulukların tarihinin daha gerçekçi bir düzlemde yazılmasını mümkün kılacaktır, hem de bölge tarihinin temel bazı meselelerine mevcut kalıpların ötesinde bir bakış açısı getirmek suretiyle ‘büyük hikâye’yi de önemli noktalarda tashih edecektir”.

Bir paradigmaya yaslanmanın keyfiliği içerisinde, tarihi belgelerin kullanılmasıyla desteklenmemiş belirli ön kabullerin, nitelikleri sorgulanmamış kavram ve düşünce kalıplarının ufuk sınırlandırıcı etkisi göz önünde bulundurulursa, Alevi-Bektaşî tarih yazımının nitelik sorununa dair yapılacak değerlendirmede ampirik bazı sorunların yattığı da söylenebilir. Varsayımlar ölçüğünde kalan genellemelerin yazını gittikçe şişirmesi ve Alevi tarihyazımına ilişkin fikrî statükoyu, “bazen tersyüz ederek de olsa” sürdürmesi, yeni ve alternatif yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple, büyük ölçüde Fuat Köprülü’nün, kendi döneminde ufuk açıcı ve birçok yönüyle hala bu niteliklerini koruyan araştırmaları, Alevi-Bektaşî tarihine ilişkin bir paradigma oluşturmuş, sonraki kuşak tarihçiler tarafından büyük ölçüde sürdürülen bu paradigma, konuya ilişkin meselelerin algılanmasında bir süreklilik ve benzeşlik meydana getirmiştir. Ayfer Karakaya-Stump’ın çalışmalarından oluşan kitabın benimsediği düşünsel konuma göre de; çeşitli kavram ikilikleri yoluyla Alevi Bektaşî tarihini de içeren daha geniş bir alanı inceleyen Köprülü’nün çalışmaları, günümüzde ortaya çıkan bazı belgelerin ve yeni bilgile-

² İlkay Şahin, Tord Ollson gibi, Alevilik üzerine çalışan birçok araştırmacı, 1990ların, Alevi yazımının ikinci rönesansı olduğu fikrini, elbette farklı kavram ve tonlarda, dile getirirler. İlyas Üzümlü’nün, *modernitenin Alevilik üzerindeki etkilerinin modernitenin İslam dünyasındaki etkilerinin bir parçası olduğu* ve Necdet Subaşı’nın *Cumhuriyet tarihinin aynı zamanda Alevi modernleşmesinin de tarihi olduğu* savlarının yanında, bu görüşlerin karşısında olarak İlkay Şahin, aslında Alevi modernleşmesi sürecinin çok daha önceden başladığını, 1800lerdeki misyoner faaliyetlerin, Alevileri modernleştirici etkilere açık hale getirdiğini ileri sürer. Şahin’e göre 19. Yüzyıl, Alevilerin birinci rönesansıdır (Aktürk, 2015).

³ Ayfer Karakaya-Stump, “Alevi” kelimesini, 15.yüzyılda Safevi öncülüğünde şekillenen Kızılbaş hareketinin mirasçısı olan, Anadolu ve Balkanlar’a yayılmış topluluklar için kullandığını belirtir. Bu tanımın, Arap Alevilerini ya da Nusayrileri kapsamadığını ekler. “Alevi-Bektaşî” terimi ile “Alevi” terimini birbirinin yerine kullanır. Bu yazıda da aynı kavramlar izlenmiştir.

⁴ Burada nitelik eksikliğinden bir değer yükü anlaşılmalıdır. Kastedilen, sözlü kültürü geleneğin en temel taşıyıcılarından biri olarak kullanan geniş coğrafi uzamlı Alevi toplulukları ele alan çalışmaların, sözlü tarih disiplinini de içerecek şekilde ve yeni paradigmatik sorular ışığında kaynaklara yeterince yönelmemiş olmasıdır.

rin ışığında yeniden düşünülmesi, yorumlanmalı ve gözden geçirilmelidir. Köprülü paradigmasının⁵ savlarına ek olarak, “Alevi tarihi ile ilgili belirli varsayımların ve kavramsallaştırmaların oluşturduğu kurgu ve tarihsel anlatıyı” yeniden ele almak gerekmektedir.

1. KÖPRÜLÜ PARADİGMASI

Tarihçi Fuat Köprülü (1890-1966), içinde bulunduğu dönemin etkisinden de bağımsız sayılamayacak şekilde, Türk tarihinin dinsel ve kültürel açıdan ele alınmasını sağlamış, kendisinden sonraki tarihçileri tezleriyle etkileyerek⁶, bir paradigma oluşturmuştur. “Orta Asyacı tez” olarak nitelendirilebilecek bu paradigma, Anadolu dinsel tarihini doğrudan Orta Asya’ya bağlama eğilimi göstermiş, bu kurgu etrafında, daha incelikli ve minör nitelikleri görmezden gelerek, bahsi geçen model etrafında incelemeler sunmuştur. Alevi-Bektaşî tarihinin ele alınmasına ilişkin önemli çalışmalar da içeren bu paradigma, kavramsal açıdan öne sürdüğü karşıtlıklar ekseninde Aleviliği ele almış, bu karşıtlıkların sınırlarından taşan ya da onların ele almaya yetmediği noktalarda ihtiyaç duyulan daha ayrıntılı analizleri görmezden gelmiştir. *Senkretizm, heteredoksi, halk İslamı ve yüksek İslam, sözlü ve yazılı kültür* gibi kavramsal “çift kutuplu analitik çerçeve”, Köprülü’nün araştırmalarının ana omurgasını oluşturur. Kitaptaki bu kavramlar, kitabın iddiaları çerçevesinde aşağıda aktarılacaktır.

Köprülü’ye göre Türk halk İslamı ile İslam öncesi Türk inançları arasında doğrudan bir bağ ve böylelikle bir devamlılık mevcuttur. Türk halk İslamı; genelde popüler Sufizm, özelde Orta Asya menşeli Yesevilik tarikatı örtüsü altında korunduğuna ve aktarıldığına inandığı Orta Asya Şamanizminin bir uzantısıdır (Karakaya-Stump, Ekim 2015). Böylelikle, Asya’dan Anadolu’ya aktarılan, “yeni yuvasında ardışık heteredoks çevreler tarafından adeta düz bir şema dahilinde devralınan, tarih dışı ve yalıtılmış bir heteredoks tahayyül” yaratan paradigma, sonraki araştırmacılar için Anadolu tarihinde kültür ve popüler din konularında başvuru en önemli kaynak olmuştur.⁷

2. ÇİFT KUTUPLU KARŞITLIK SORUNLARI

2.1. Sözlü kültür-yazılı kültür

Yukarıda ana hatlarıyla tarifi yapılan Köprülü tezinin sorunlarına dikkat çeken kitap, önceden belirtildiği gibi, üretilen karşıtlıkların kavramsal kapsayıcılık problemine, bu karşıtlıklara dayanan tezlerin sahihliğine, niyet sorununa ve bilimsel nitelik problemine de değinmektedir. Karşılaşılan temel varsayımlardan ilki, Alevi tarihinin yazılı kaynakları olmadığı yönündedir. Sözlü bir kültür içerisinde devamlılığını sağladığına inanılan Aleviliğin yazılı kaynak yokluğuna dikkat çeken bu yaklaşım, kırsal bölgelerde varlığını sürdüren, aile ve topluluk içi sözlü iletişimin kuşaklar yoluyla bir gelenek oluşturduğu tezini savunur. Bu tez yanlış olmamakla birlikte,

⁵ Fuat Köprülü’nün, bahsi geçen paradigmayı oluşturan önemli eserlerinden bazıları şöyledir: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ilk baskı 1919; Ahmed Yesevî maddesi, *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lügati*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965; *Anadolu’da İslamiyet*, ilk baskı 1922.

⁶ Ömer Lütfi Barkan(1902-1979) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri* isimli kısa makalesiyle, kendi dönemine göre çığır açıcı bir yaklaşımla, Köprülü’nün tezlerine paralel olarak, önceleri gezgin, sonralarda yerleşimci(kolonizatör), zaviye sahibi dervişlerin Osmanlı’nın kurulmasında nasıl etkisi olduğunu ele alır: “Mevzubahs etmek istediğimiz mesele, hâli(boş) ve tenha yerlerde, boş topraklar üzerinde Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları,(couvent ermitage)’i olan zaviyelerle, yeni bir memlekete gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir” (Barkan, 1942). Barkan’ın tezinin bugün bile çok dillendirilen bir tez olması, Köprülü’nün çalışmalarının kendi döneminden sayılabilecek araştırmacıları bile ne derece etkilediğini göstermek bakımından önemlidir. Halil İnalcık’ın Osmanlı’nın kuruluş dönemi üzerine ağırlık kazanan çalışmaları dahi, Köprülü’nün tezinden bağımsız düşünülemez.

⁷ Paradigmanın yakın dönem temsilcileri olarak Karakaya-Stump, Ahmet Yaşar Ocak ve Irene Melikoff’u örnek gösterir. Buna göre Aleviliği ve Bektaşîliği halk İslamı kategorisinde değerlendiren bu iki isim, Köprülü’nün tezini destekler mahiyette benzer ek bulgular üzerinden tezi işlemeyi ve geliştirmeyi sürdürmüşlerdir.

Aleviliğin inanç esaslarının ve rükünlerinin toplandığı bir kitap olarak *Buyruk*'un⁸ varlığı, ayrıca ocak sisteminde zorunlu olan *şecere ve berat* gibi yazılı belgeler, Alevi kaynakların yalnızca sözel olanla sınırlı kalmadığının bir göstergesidir. Buna ek olarak, 1990larda başlayan “Alevi uyanışı”nın⁹ etkisiyle değerlendirilmeye başlanan *icazetname*, *ziyaretname* gibi belgeler, bazı yazmalar, *pirlere* ait kişisel not defterleri, yazılı kaynakların varlığına dair bir gerçeklik sunmaktadır. “Toplumsal olguların ve kimliklerin karmaşıklığı, geçirgenliği ve akışkanlığı temalarının öne çıkarıldığı günümüzde, kültürlerin keskin sınırlarla birbirinden ayrıştırılıp hiyerarşiler üzerinden şemalaştırılması hem tarih hem de sosyal bilimler alanlarında artık sorgulanan ve itibar görmeyen bir yaklaşımdır”. Bu sebeple, yalnızca yazılı kültürün ve belgelerin kaynak kabul edilmesi bir sorun doğurduğu gibi, Alevilerin yazılı kültürü olduğuna dair vurgunun abartılması da var olan sözlü kültürün niteliğini engelleme potansiyeli bakımından bir sorun olarak gözükmektedir. Aleviliğin mistik/batını niteliği göz önünde bulundurulmadan yapılan değerlendirmeler, problemi derinleştirme riski taşımaktadır. Kaynakların eleştirel gözle okunması, yazılı ve sözlü kaynakların fetişleştirilmeden ele alınması, Alevi tarihyazımı için üzerinde titizlikle durulması gereken tavrılardandır.

2.2. Senkretizm

Çift kutuplu karşıtlıkların bir diğer örneği olarak, Aleviliğin senkretik/heteredoks bir inanç olduğu kabulü gösterilebilir. Kültürel olarak kullanıldığında daha olumlu çağrışımlara yol açan *senkretizm* ifadesi, dinî senkretizmde aynı olumlulukla karşılanmamaktadır. Belirli karşıtlıkları ve çelişkileri yeni bir üçüncü formülde barındırma ve birleştirme anlamına gelen senkretizmin, bir inanç sistemini tarif ederken kullanıldığında pejoratif bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Böylelikle, senkretik olduğu iddia edilen inanç sisteminin köksüzlüğüne, sonradan üretilmişliğine ve toplanmış mahiyetine dikkat çekilerek, bu yolla senkretik düşüncenin ötekisi olan “asıl inanç sistemi” olurlar. Modern dönemin milliyetçilik söylemi içerisinde, olumsuzlukları aşan olumlu bir kalıp olarak kullanılan senkretizm de özü itibarıyla köksüzlük iddiasını alttan alta sürdürür. Alevilik özelinde senkretizm fikrini ilk dile getirenler, 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren Protestan misyonerler olmuştur. Misyonerlik faaliyetlerinin bu coğrafyadaki gelişimine dair genel kanaat, Hristiyan misyonerlerin, pek umduklarını bulamadıkları yönündedir. Bu bilginin doğru olduğu düşünülürken, senkretik bir iddianın, misyonerlik faaliyetleri açısından kullanışlı bir hal aldığı gerçeği açıklık kazanır. Bu Protestan misyonerlere göre Aleviler kılıç zoruyla Müslüman olmuş, ama aslında Hristiyan inançlarını devam ettiren topluluklardır. İlginçtir ki, bu iddiaların karşısına konumlanan Baha Said gibi bazı İttihat ve Terakki dönemi aydınları da aslında Alevilerin “özbeöz” Türk olduklarını, Aleviliğin, Asya’dan gelen Şamanist bazı eski inançların İslam örtüsü altında devamından başka bir şey olmadığı fikrini ortaya atarlar (Karakaya-Stump, Ekim 2015). Orta Asyacı tezin karşısında bir örnek olarak Alevilerin zerdüştlüğü iddiasını dillendirenler de son tahlilde senkretizmin İranî bir formundan başka bir şey ortaya atmamışlardır. İster olumsuz anlamıyla kullanılsın isterse de Türkçe’deki “bağdaştırıcılık” anlamıyla olumlu bir referansa vurguda bulunsun, Aleviliğin senkretik karakterine dair kabul, dolaylı

⁸ Buyruk adlı kitapla ilgili bir çalışma için bkz: Ayfer Karakaya-Stump, Documents and *Buyruk* Manuscripts in the Private Archives of Alevi Dede Families: An Overview, *British Journal of Middle Eastern Studies* 37, Sayı 3, Aralık 2010, s. 273-286

⁹ Alevi uyanışı tabiri, muhtemelen İngilizcedeki *revivalism* kelimesinden yola çıkarak tercih edilmiş ve bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yazı için yararlanılan Martin van Bruinessen’in “*Turks, Kurds and the Alevi Revival in Turkey*” makalesi, kavramın kullanılışı hakkında bir fikir vermektedir. Çalışmamıza kaynaklık eden kitapta Karakaya-Stump, bir makalesinde *Aleviliğin ihyası* ifadesini kullanarak, *revivalism* kavramına başka bir kullanım getirmiştir. Talha Köse, *Alevi canlanışı* ifadesini tercih eder. Marc Howard Ross’un psiko-kültürel anlatılar ve yaklaşımlar yöntemini ele alan Köse, Alevi canlanışının/dönüşümünün kendisini, yükselen grup bilinci, kamusal alanlarda kimliğini daha rahat ifade edebilme, artan kamusal görünürlüğü, sosyal ve politik arenalarda Alevi kimliği üzerinden siyasi ve hukuki bazı taleplerde bulunmak olarak gösterdiğini ifade eder. Nasıl yazılırsa yazılırsın, ifadenin 1990lardan sonra yeniden ve yıllar süren durgunluğun karşısı bir canlanmanın nitelenmesi için kullanıldığı açıktır.

olarak Aleviliğin dışındaki inançların, bu haliyle İslam'ın ve İslam öncesi Türk kültürünün daha saf olduğu yönünde inançsal bir yargıyı da beraberinde getirir. Bu yaklaşım, Aleviliğin bütünselliğini anlamlandırmayı imkânsız kılmaktadır. Aleviliğin senkretik tahlili konusunda bir başka problem de, bazı Alevi aydınların, bu senkretizm üzerinden, Aleviliğin bir 'öteki' olan Sünniliğe karşı nasıl aydınlanmacı, akılcı, hümanist ve ilerici bir forma sahip olduğunu açıklamaya çalışmasıdır. Hamit Aktürk'ün, birçok farklı kullanımı içerisinde, self-oryantalizm kavramının yardımıyla açıkladığı bu tavırların Alevi kaynaklarını da bu gözle okuması, problemin genelliği açısından bir fikir vermektedir. Senkretizm, heteredoksi gibi kavramların, "seçmeci(seçkinci) yaklaşımları" güçlendirdiğini ifade eden Aktürk, Irene Melikoff, Fuat Köprülü, Ahmet Yaşar Ocak gibi yetkin bilim insanlarının da bu kavramları kullanmasının, yaygınlaşmalarında etkili olduğunu öne sürer. Ele aldığımız kitap içerisinde bir problematik olarak sunulan Köprülü paradigmasının çift kutuplu kavramsallaştırmaları, Aleviliğe aşkın ve özgün bir mahiyet kazandırmak isteyen araştırmacıların da yanlış kullanımıyla problemi derinleştirir. Bu kavram sayesinde Alevilik bazen Şamanizm'in (Irene Melikoff), bazı durumlarda Budizm ve Orta Asya dinlerinin (Ethem Ruhi Fıçlalı), gerekirse Türklüğün (Nejat Birdoğan), demokrasinin (Erdoğan Aydın) ya da materyalizmin (İsmail Kaygusuz) bileşeni halinde sunulabilmiştir (Aktürk, 2015). Özellikle modernleşmeci yaklaşımlara yönelik olarak Necdet Subaşı, bin yıllık bir geleneği ve kültürü belli kalıplar içine hapsedmenin, Aleviliğin gerçek biçimini keşfetmeyi zorlaştırıcı bir unsur olduğunu ifade eder (Subaşı, 2010).

2.3. Heteredoksi-Ortodoksi

Senkretizm nosyonuna ek olarak, heteredoksi kavramının (nötr bir tanımlamaya işaret ettiği, tırnak içinde muhafaza edilen durumlar olsa da) norm kabul edilen başka bir inanca nispetle ve ondan farklılaştığı noktalar üzerinden, seçici ve dışarıdan bir gözle tarif edilmesi sorununu doğurması sebebiyle kullanımı problemlidir.¹⁰ Yazarın önerisi, Alevilik-Bektaşilik çalışmalarında ortodoksi-heteredoksi karşıtlığı yerine, *müteşerri* veya şeriat-merkezli İslam ile mistik/batını İslam farklılaşması üzerinden düşünmenin daha anlamlı olacağıdır (Karakaya-Stump, Ekim 2015).¹¹

2.4. Halk İslamı – Yüksek İslam

Alevi tarihyazımının karşılaştığı sorunların merkezinde bulunan varsayımlardan biri de Aleviliğin göçebe Türkmenlere özgü bir *halk İslamı* formu olduğudur. Köprülü paradigmasının esasını oluşturan bu ayırım, sözlü kültür, heteredoksi ve senkretizm iddialarını da var eden çatı ayırımıdır. İnançsal düzeydeki bu tezin sosyal olarak da inşa edildiği görülür. Köprülü, yüksek İslam'ın, yani Sünniliğin kitabî olması sebebiyle yerleşik ve şehirli bir ortamda var olabildiğini, halk İslam'ının ise göçebe Türkmenler arasında yaygınlaştığını, göçebe

¹⁰ Karakaya-Stump, heteredoksi kavramının, ortodoksi kavramına atıfla kullanılmasından hareketle, asıl kastın Sünnilik-Şiilik karşıtlığı olduğunu öne sürerek, bu yaklaşımı daha da problemli bulur. Bir doğru yolun ve bir de ondan sapılmış heretik bir inancın vurgulandığı bu karşıt kavramsallaştırmaların tarih bilimi açısından problemi, sahihlik problemidir. Şöyle ki, tevhid inancı ve şeriatın dinin temeli olduğuna dair kabulleriyle Ehl-i Sünnet 'in ortodoks olduğu inancı, buna aykırı fikirler barındıran Şiiliğin de heteredoks bir formu temsil ettiğine dair varsayım, Şiiliğin kendi içinde bir ortodoksi dili kurduğu gerçeğini, ayrıca tarihsel olarak Sünniliğin içinde de Ehl-i Sünnet 'in akidevi olmaktan ziyade toplumsal ve siyasi tanımlarına yönelik farklı farklı yaklaşımlar bulunduğu gerçeğini göz ardı etmesi bakımından problemlidir. Yusuf Şevki Yavuz, Ehl-i Sünnet'in kaynaklara dayalı ve tarihsel gelişimini incelerken, bu göreceliği yetkince anlatır. Bkz: Ehl-i Sünnet maddesi, İslam Ansiklopedisi, 1994. Tarihiçi Cemal Kafadar'ın önerdiği kavram ise 'metadoksi'dir. Ayrıntısı için bkz: *Cemal Kafadar, Between Two Worlds, The Construction of Ottoman State, California University Press, 1997, s. 74-76.*

¹¹ Sünnilik-Şiilik tartışmasının çok daha derinlikli boyutları olduğunu teslim etmek, Alevilik çalışmalarında yaklaşımın problemli olduğunu göstermeye engel değildir. Yine de, İslam dini temelinde Sünnilik-Şiilik tartışmalarının çok boyutlu ve Alevilik bağlamında önerilenden çok daha karmaşık olduğunu da ifade etmek gerekir. Ayfer Karakaya-Stump'ın bu karmaşıklığı anlamak için önerdiği bazı kaynaklara burada yer vermek gerekirse bkz: Marshall G.S. Hodgson, "How Did the Early Shi'a Become Sectarian?", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 75, 1, Ocak-Mart 1955; Seyyid Hussein Nasr, "Shi'ism and Sufism: Their Relationship in Essence and in History", *Religious Studies*, Cilt 6, 3, Eylül 1970, s.229-242. Osmanlıyla ilgili bir örnek için bkz: Derin Terzioğlu, "Sufis in the age of state-building and confessionalization", *The Ottoman World*, Yay. Haz. Christine Woodhead, Routledge, New York, 2012, s.86-99

Türkmenlerin kitabîlikten uzak, eski inanç ve geleneklerine bağlılıkları sebebiyle Sünnilikle uyuşmayan, batını, heteredoks, Şiilik gibi akımların etkisine kolayca girebilen bir tabiata sahip olduğunu öne sürmüştür. Köprülü'nün halk İslam'ına sahip göçebeleri "İslam akidelerini ortadan kaldırma ve siyasi hâkimiyeti de ellerine alma" niyetini taşıyan batını hareketlerle ilişkilendirmesi (Köprülü, 1993) ile, onları "İslam öncesi inançların adeta tarih dışı, pasif kuryeleri kurgusu ile yıkıcı siyasi-dinsel bir akımın gizli ama bilinçli faileri arasında" gösterme-sindeki açık tezat görmezden gelinmiştir. Alevilerin tümünün veya kahir ekseriyetinin tarihsel olarak göçebe olduğu zannı ampirik temelde kanıtlanmış olmaktan uzaktır (Karakaya-Stump, Ekim 2015).¹²

SONUÇ YERİNE

Alevi tarihyazımını büyük ölçüde etkileyen Köprülü paradigması ve onun dayandığı bazı varsayımların sorunlarını, değindiği kitabın tezleri etrafında kısaca aktarmayı ve özetlemeyi gaye edinen bu yazı, bu kitapta ortaya konan fikirler ve farklı okumalarla tahkim edilmiş bir bakış açısı çerçevesinde, yeni belgelere açık olmayı önermektedir. Irak merkezli Vefailik üzerine çıkan yeni belgeler ya da Kızılbashlık tarihi açısından önem arz eden yeni bulgular göstermektedir ki, birtakım tezli varsayımların ve "bunlara kaynaklık eden tümdengelimci yaklaşımların", Alevi-Bektaşî tarihine ilişkin fikrî statükoyu sürdürme ihtimali vardır. Sürdürülen temel kurgunun kavramsal ve ampirik düzeyde yeniden ele alınmasını zorunlu kılan bulguların ve güncel alternatif yaklaşımların varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Basit genellemelerden öte, çok katmanlı analizlerin ve daha titiz çalışmaların yol açacağı geniş alan, Alevi tarihyazımını daha yaratıcı ve sağlıklı çalışmalarla destekleme imkânını doğuracaktır. Coğrafi açıdan Orta Asya'nın kültürel ve dini bir uzantısı değil de Balkanlar'dan Orta ve Güneydoğu'ya kadar yayılan bir havzanın dâhilinde var olan, kendi bütünselliği içinde değerlendirilen Alevi toplulukları anlayışı, hem tarihsel veriler açısından, hem de konunun barındırdığı dini ve kültürel açılımlar bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aktürk, H. (2015, Bahar). Alevilik Araştırmalarında Self Oryantalist Tutum. *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*(62), s. 51-67.
- Aydın, E. (2005). *Aleviliği Ne Yapmalı?* İstanbul: Nokta Kitap.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Vakıflar Dergisi*(II), s. 279-304.
- Birdoğan, N. (2006). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bruinessen, M. v. (1996). Kurds, Turks and the Alevi Revival. *Middle East Reports*(200), s. 7-10.
- Fıçlalı, E. R. (1996). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Köprülü, F. (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köse, T. (2015). Etno-Dinsel Kimliklerin Psiko-Kültürel Dinamikleri: Türkiye'de Alevi Kimliği Uyanışının Duygusal Boyutları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*(74), s. 171-197.

¹² Karakaya-Stump'a göre Malatya merkezli Dede Kargın ocağına ait Alevilerin köylerde yerleşik olduğuna dair belgeler ya da 16. Yüzyıl mühimme kayıtlarındaki bazı örnekler, Aleviliğin sosyal tabanının göçebelerle sınırlı olduğu savının sorgulanması gerektiğini gösterir niteliktedir.

- Karakaya-Stump, A. (Ekim 2015). *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaygusuz, İ. (1996). *Görmediğim Tanrıya Tapmam Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm*. İstanbul: Alev Yayınları.
- Melikoff, I. (2009). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Subaşı, N. (2003). Kültürel Mirasın Çeşitliliği ve Seçicilik Sorunu. *Doğu-Batı Dergisi*(25), s. 135-144.
- Subaşı, N. (2010). *Alevi Modernleşmesi Sırrı Fâş Eylemek*. İstanbul: TİMAŞ.
- Yavuz, Y. Ş. (1994). "Ehl-i Sünnet" maddesi. *İslam Ansiklopedisi, Cilt 10* içinde (s. 525-530).